

Семіологічні підходи в дослідженні масової комунікації

Анжеліка АКАЙОМОВА,
доцент кафедри маркетингу
Української академії бізнесу
та підприємництва (Київ)

4

Феномен масової комунікації можна розглядати з різних точок зору. Тож під час вивчення її як процесу передачі повідомлень акцент часто роблять на аналізі ефектів засобів масової комунікації (ЗМК), які вони справляють на свідомість і поведінку аудиторії. У дослідженні масової комунікації головним залишається питання про особливості змісту повідомлень.

Є різні способи аналізу повідомлень. Нижче ми розглянемо, яким чином тексти масової комунікації можуть бути вивчені з точки зору структури їхньої побудови. Метою комунікації є передача сенсів. При цьому повідомлення, трансльовані ЗМК, утворюють певний знаковий простір. Характерно, що матеріали масової комунікації здебільшого «щільно навантажені» візуальними та вербальними знаками. Причому знаки ці використовуються не зовсім довільно, а є ретельно сконструйованими. Саме тому, аби зрозуміти «механізми» побудови повідомлень масової комунікації (МК), слід звернутися до можливостей семіотичного аналізу.

Комунікація здійснюється за допомогою певних мовних засобів. Мова – це «система знаків, яка слугує засобом людського спілкування, розумової діяльності, способом вираження самосвідомості особи, засобом передачі від покоління до покоління та зберігання інформації» [7]. У цьому сенсі мова є первинними, початковими медіа, котрі забезпечують спілкування.

Структуризація нашого бачення реальності зумовлена мовою тієї культури, до якої ми належимо. Вона є стрижнем «гіпотези лінгвістичної відносності» Уорфа й Сепіра [8]. Відповідно до їхньої концепції вживані людськими словами та граматичні конструкції відчутно впливають на спосіб мислення. Так, Сепір писав: «Люди живуть не лише в об'єктивному світі речей і не лише в світі суспільної діяльності як вони зазвичай вважають; вони значною мірою перебувають під впливом тієї конкретної мови, яка є засобом спілкування для даного суспільства. Було б помилково вважати, що ми можемо повністю усвідомити дійсність без допомоги мови, або що мова є побічним засобом розв'язання деяких приватних проблем спілкування і мислення. Насправді «реальний світ» значною мірою несвідомо будується на основі мовних норм даної групи... Ми бачимо, чуємо та сприймаємо так чи інакше ті чи інші явища головним чином тому, що мовні норми нашого суспільства припускають дану форму висловлювання» [5, с. 100].

Із зв'язку між формами мови, культури та мислення випливають очевидні моменти соціального й політичного порядку. У рамках різних мовних традицій одні й ті само явища можуть по-різному інтерпретуватися. Вживані в мові ціннісні конструкції зумовлюють те, що мова не може бути нейтральною. Крім того, навіть найпростіші слова в рамках конкретної мови здатні викликати прийняті в даній культурі асоціації. Контроль за мовою є неодмінною умовою ефективного домінування, зокрема у сфері політичній. Отже,

чинник мови є вирішальним для розуміння організації «картини світу» в свідомості людей [6].

Як відомо, семіологія є теорією, що досліджує властивості знаків і знакових систем. До слова, термін «семіологія» поширеніший у європейській літературі, а «семіотика» – в американській.

Засновником сучасної семіології вважається швейцарський лінгвіст Фердинанд Соссюр (1857–1913). Іншою ключовою постаттю, котра стояла біля витоків семіотики, є американський філософ Чарльз Сандерс Пірс (1839–1914). Семіологія охоплює декілька наочних сфер: знаки, як носії значень; коди, або системи, в які знаки організовані; культура, в рамках якої знаками й кодами оперують. Спочатку семіологія була орієнтована на вивчення мови. Потім семіотичну методологію почали застосовувати для аналізу знакових систем у цілому. Протягом останніх трьох-чотирьох десятиліть семіотичні підходи активно застосовують у зв'язку з вивченням матеріалів масової комунікації.

У праці «Курс загальної лінгвістики» (1915) Соссюр наводить цілу низку концептуальних побудов, пов'язаних із аналізом мови. Автора дослідження зокнайперше цікавлять семіотичні уявлення. Основне послання полягає в тому, щоб використовувати лінгвістичні моделі та концепції не лише для аналізу мови, а й тексту як такого. Кожен об'єкт люди зазвичай так чи інакше називають, і потім використовують у процесі спілкування. З погляду Соссюра, функції мови полягають не тільки в найменуванні наперед організованої і зрозумілої реальності. Мова служить організації, конструюванню реальності й одночасно «забезпечує до неї доступ».

Автор акцентує увагу на відмінностях між двома ключовими поняттями, що використовуються в цій сфері: «система мови» та «дискурс». Під системою зазвичай розуміють сукупність мовних елементів, організованих за

допомогою структури зв'язків і відносин у цілісну єдність. Дискурс характеризує певну загальну форму, спосіб або тип використання мови. Це визначається тим, що соціальними утвореннями властивостей виявляються певні цінності, які в систематичному вигляді проявляються у використуваній мові. Дискурс є єдиним певним правилом опису предмета повідомлення, що визначається спільністю установок індивідів, котрі беруть участь у комунікації. Також дискурс характеризує соціально зумовлені типи цінностей або способи мислення, які відтворюються у текстах масової комунікації.

Ідея використання лінгвістичних підходів до аналізу інших сфер реальності ґрунтується на таких припущеннях. По-перше, соціальні й культурні явища є не просто матеріальними об'єктами чи подіями. Суть останніх нерозривно пов'язана зі значенням, а отже, зі знаком. По-друге, ці об'єкти не є певною «річчю у собі», а визначаються через систему або мережу відносин з іншими.

Знаки та відносини між ними є одними з ключових понять семіологічного аналізу. Знак є найменшим елементом комунікації всередині мовної системи. Це може бути слово, фотографія, звук, образ на телеекрані, жест, елемент одягу тощо.

У процесі семіотичного аналізу основна увага зосереджена на системі знаків, складових тексту. При цьому відбувається умовне відокремлення форми від змісту. У зв'язку з цим зауважимо, як Соссюр визначав суть знака.

Знак є фізичним об'єктом із певним змістом, значенням і має дві складові або характеристики. Перша складова характеризується як визначальна, друга – як та, що означає. Соссюр вдається до порівняння мови з аркушем паперу. Думка – один його бік, а образ (форма) – другий. Отже, визначник належить до певної ментальної концепції, за допомогою якої цей знак щось означає і сприймається представниками тієї чи іншої культури.

«Знак», за Соссюром, представляє не сам себе, а де-що «інше» – зв'язок між двома речами. Значення конкретного знака не міститься у ньому самому. Значення не детермінується «змістом» як таким, а формується відносинами у системі. Важливо, що визначення здійснюється за допомогою «негативного» співвідношення з іншими елементами знакової системи. Так, «багатий» матиме своє значення лише за наявності «бідного». «Радісний» – через антонім «сумний». Тобто найточнішою характеристикою визначника є те, чим він не є. «Чоловік» – це не «корабель», не «дерево», не «автомобіль». Наявність протилежностей, що визначають значення, передбачає певний загальний предмет, до якого вони відносяться. Наприклад, «добробут» для опозиції: «багатий» – «бідний».

На відміну від діадної концепції знака Соссюра, Пірс використовує тріадну знакову модель [4]. Знак, за Пірсом, може бути представлений тріадою таких ключових елементів: «репрезентамен» – форма, якої набуває знак; «інтерпретант» – сенс, який породжує знак («розвиненіший» знак); «референт» – зовнішній об'єкт, якого знак стосується. Тож у тріадній моделі знака більш акцентовано роль індивіда, котрого цей знак сприймає. Ідея автора полягає ось у чому: ніщо не є знаком доти, доки воно не інтерпретується як знак. Знак існує у своїй якості тільки тоді, коли він «занурений» у контекст сприйняття. Проводячи паралелі між інтерпретаціями Пірса й Соссюра, можемо стверджувати: репрезентамен або форма частково співвідноситься з тим, що означає, а референт або зовнішній об'єкт – з визначником. Ідея про неможливість визначення значення без співвідношення з іншими елементами знакової системи нашою думкою про соціокультурне підґрунтя мови. Оскільки соціальні відносини визначаються через те, як вони відображатимуться в системі відносин мови, реальність стає «відносною», а можливості конструювання «реаль-

ного» виявляються значною мірою пов'язаними з можливостями механізмів мови у конкретній культурній ситуації. З погляду формування значення, культура є детермінативним чинником конструювання та інтерпретації соціальних відносин.

Пірс поділяв знаки на три типи – іконічні, індексні й символічні. Кожний із них вирізняється за способом відносин між знаком і його об'єктом (за термінологією Пірса), тобто тим, що співвідноситься зі знаком. Іконічний знак має схожість зі своїм об'єктом. Наприклад, фотопортрет. Індекс є знаком, який має безпосередній, «сутнісний» зв'язок із своїм об'єктом. Дим є індексом вогню, нежить – індексом застуди. Символом є такий знак, чий зв'язок із об'єктом встановлюється за допомогою певної угоди, конвенції. Так, троянда в низці культур є символом кохання. Наведені категорії не є строго відмежованими. Один знак може бути композицією декількох типів.

Звернімося тепер до семіотичних ідей відомого французького теоретика Ролана Барта (1915–1980). Мене зацікавило те, як Барт аналізує особливості формування значення, зокрема, його концепція міфу [3, с. 48].

Стосовно вивчення масової комунікації важливою є та обставина, що саме за допомогою міфів (за Бартом) ми занурюємося у сферу ідеології, тобто у світогляд, який формується відповідно до конкретних позицій і соціальних інтересів. У рамках семіологічного аналізу міф трактується зовсім не в буденному сенсі, як деякі помилкові системи уявлень. Барт розглядає міф як історично й культурно зумовлений феномен. Результатним при цьому є уявлення автора про «двоєдність» процесу формування значення. З одного боку, тут взаємодіють знаки

День

25 жовтня - Європейський день цивільного правосуддя

Доступність судової влади – одна з умов її ефективного функціонування. Це поняття охоплює широке коло питань у галузі судоустрою та судочинства. Рада Європи, перед якою Україна взяла на себе певні зобов'язання, запропонувала низку стандартів із цього питання, які містяться передусім у ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, рішеннях Європейського суду з прав людини та пакеті рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи.

З 25 жовтня 2003 року Європейська комісія і Рада Європи почали щорічно відзначати «Європейський день цивільного правосуддя», щоб зробити цивільне судочинство справді доступнішим для європейських громадян. Цього дня в країнах європейської спільноти відбуваються конференції, дні відкритих дверей, екскурсії, зустрічі з представниками юридичних професій тощо.

Метою цієї символічної події є усвідомлення громадськістю того, що цивільне право стало невід'ємною частиною життя кожної людини і в суспільній, і особистій сферах. Так склалося, що поняття справедливості й образ суду найчастіше пов'язані в громадській думці з кримінальним законом. Тобто існує тенденція розглядати лише репресивний аспект справедливості. День цивільного правосуддя має бути нагадуванням про те, що цивільне право є насамперед послугою для громадян, щоб вирішувати приватні спори і відстоювати свої права.

Світлана ФІЛОНЕНКО.

у тексті, а з другого – культурний та індивідуальний досвід творця або споживача тексту.

Барт розглядав міф як «вторинну семіологічну систему». Первинним порядком є те, що ми розглянули як тричленний комплекс знака, тобто що означає визначене і знак. Автор називає це денотацією (предмети, котрі існують реально), коли те, що означає, перебуває зі своїм визначенням відносно системної обумовленості без жодних риторичних або ідеологічних нашарувань. Денотація співвідноситься безпосередньо зі здоровим глуздом, вочевидь значенням знака.

Барт використовує поняття «конотації» (мислимий предмет позначення) для опису одного зі способів, за допомогою яких знак «працює» у вторинному порядку означення. Конотація характеризує ситуацію так, як знак сприймається у зв'язку з відчуттями й емоціями індивіда. Причому ключовий момент тут у тому, як знак означає перший порядок виявлення конотації.

Відмінність між денотацією і конотацією Барт демонструє на прикладі фотографії. Денотацією є механічне відтворення на плівці об'єкта, на котрий було спрямовано фотоапарат. Конотація вбирає в себе «людську» частину процесу – вибір конкретного сюжету, фокусну відстань, кут зйомки тощо. Інакше кажучи, денотація – це те, що фотографується, конотація – те, як фотографується. На думку автора, конотації часто належать не тільки до індивідуального, а й до соціального рівня.

Іншим способом «роботи» знака у вторинній семіологічній системі є міф. На думку Барта, міф – це певний текст, історія, за допомогою якої в конкретній культурі розуміють різні сторони реальності або природи. Міф формується на основі вже існуючого семіологічного ланцюжка. Барт визначає міф як метамову, побудовану за допомогою «розширеної семіологічної системи» [1, с. 239]. За допомогою міфу, отже, уможливується класифікація навколишнього світу в деякі концептуальні категорії. Причому міф виявляється семіологічною системою другого порядку для означення [1, с. 241].

За допомогою міфу реалізується важлива ідеологічна функція натуралізації – через міф забезпечується поступове розуміння тих або інших цінностей і явищ, таких, як «природні», нормальні, самоочевидні, адекватні здоровому глузду [2, с. 72]. Правомірно говорити про те, що через міф здійснюється своєрідне «приховування» семіотичної роботи знаків у тексті.

У контексті порушених проблем слід також сказати про розробку проблематики міфу французьким антропологом і соціологом К. Леві-Стросом [5, с. 50]. На думку автора, міфи найлегше зрозуміти, вивчаючи архаїчні суспільства. Аналізуючи правила організації міфу (шлюб, спорідненості тощо) в примітивних суспільствах, К. Леві-Строс робить висновок про те, що їм притаманні деякі загальні глибинні схеми або бінарні опозиції [3, с. 22]. Останні є природженими несвідомими феноменами мислення, котрі детермінують логічну організацію людської психіки.

Грунтуючись на семіотичних ідеях, К. Леві-Строс трактував мову як привілейований інструмент для формування знакових систем і як зразкову модель міфу. Міфологія, за К. Леві-Стросом, це поле ментальних не свідомих, але логічних операцій, інструмент для вирішення, подолання протилежностей. Специфічну логіку міфу автор порівнює з бриколажем – у плані досягнення мети обхідними, парадоксальними шляхами [2, с. 86].

Ідея К. Леві-Строса полягала в тому, що структури мислення й соціального життя не залежать від індивідуальної свідомості й вибору. Через міф відбувається трансляція своєрідних закодованих «посилань» від культури до індивіда. При цьому дослідник має розкрити, як організовано міф, які в ньому виявлено ролі парних ан-

тонімів, а також в аналізі форми їхнього зовнішнього вираження.

На мою думку, синтагматичний аналіз тексту дає змогу визначити його явний зміст, тоді як парадигматичний – виявляє не наявний, латентний зміст. Тобто явний зміст фіксує те, що відбувається, а латентний – відображає сенс того, що відбувається. У зв'язку з цим дослідницький інтерес був сконцентрований на питанні про те, яким чином організоване чи структуроване те чи інше оповідання, як за допомогою цієї структури передається сенс.

У додатках сучасної семіотики до завдань дослідження текстів МК широко використовують поняття «кодування» і «декодування». Тут поняття «код» належить до системи того, за допомогою чого певні знаки співвідносяться з певним сенсом. Тим самим підкреслюється: знаки не можуть мати сенсу в ізоляції, їх інтерпретація припускає співвідношення знаків один з одним.

Результативним є уявлення про те, що інтерпретація неможлива без знайомства з конвенціями (договір, умова, правило), відповідно до яких знаки набувають сенсу. Фактично коди можна розуміти не просто як конвенції комунікації, а скоріше як системи процедурних договорів, котрі діють у певній галузі. Інакше кажучи, коди – це певні інтерпретаційні «правила», що використовуються як виробниками, так і адресатами повідомлення.

Джерела

1. Барт Р. Мифологии. – М., 1996.
2. Леві-Строс К. Структурная антропология. – М., 1985.
3. Мелетинский Е. М. От мифа к литературе. – М., 2000.
4. Мельвиль Ю. К. Чарльз Пирс и прагматизм. – М., 1968; Поляков И. В. Онтология и существование знаковых объектов (На примере семиотики Пирса). – Новосибирск, 1990. – С. 12–25.; Портнов А. Н. Язык и сознание: основные парадигмы исследования проблемы в философии XIX–XX вв. – Иваново, 1994.
5. Руднев В. Энциклопедический словарь культуры XX в. – М., 2001.
6. Соснін О. І. Про поточні питання розбудови інформаційного суспільства в Україні // Віче. – 2010. – № 4. – С. 24–28.
7. Социологический энциклопедический словарь. – М., 1998. – С. 432.
8. Уорф Б. Л. Отношение норм поведения и мышления к языку // Новое в лингвистике. – М., 1960. – С. 17.

День

24 жовтня – Всесвітній день інформації про розвиток

Заснований 1972 року Генеральною Асамблеєю ООН із метою привернення уваги світової громадськості до проблем розвитку та до потреби зміцнення міжнародного співробітництва для їх розв'язання. Було вирішено: цей день має збігатися з Днем Організації Об'єднаних Націй – 24 жовтня, який є також датою прийняття в 1970 році Міжнародної стратегії розвитку на друге Десятиліття, розвитку ООН. Генсамблея висловила переконаність, що поліпшення поширення інформації та мобілізація громадської думки, особливо серед молоді, є важливим чинником кращого усвідомлення проблем розвитку, а отже, сприятиме посиленню міжнародної співпраці в цій сфері.